

TÜRK MİTOLOJİSİNDE KIRGIZLAR

(AY VE GÜNEŞ MOTİFLERİNİN KIRGIZ KÜLTÜRÜNDEKİ YERİ)

Saadettin KOÇ

Hacettepe Üniversitesi

Edebiyat Fakültesi Öğretim Elemanı

Kırgızistan Millî Devlet Üniversitesi

Doktora Öğrencisi

ÖZET

Türk mitolojisinde “Ay” ve “Güneş” motiflerinin çok özel bir yeri vardır. İslâmiyet’ten önce “Gök-Tanrı” inancına sahip olan Türklerin efsanelerinde gök cisimlerine verilen önem büyüktür. Türkler, Tanrının göklerde olduğuna ve gök cisimlerinin de İlâhi bir güce sahip olduklarına inanırlardı. Asya’da, en eski tarihi geçmişe sahip olan halklardan birisi de Kırgız Türkleridir. Kırgız Türklerinde, Ay ve Güneş motifleri ile ilgili çok eski efsanelerin yanında çok yeni efsaneler de mevcuttur. Özellikle güneş motifi Kırgızların sosyal hayatını temsil eden çadırlarında ve siyasî hayatının sembolü bayrağında da yerini almıştır.

ABSTRACT

“Moon” and “Sun” motifs occupy a special place in the Turkish mythology. Turks assigned great significance to astronomic objects who had the belief of “Gök- Tanrı” (Sky- God) in the Pre- Islâm period. They used to believe that God was in the sky, and the astronomic objects had divine powers. Kyrgyz people are one of the nations who have the oldest history. Kyrgyz Turks have both very old and very new legends related to the motifs “moon” and “sun”. In particular, the symbol of sun is a part of their tents that represent their social life and of the national flag that symbolizes the political life.

Giriş:

Orta Asya’nın en eski halklarından birisi hiç şüphesiz ki Kırgız Türkleridir. Yine Orta Asya halkları arasında tarihe ilk adlarını yazdıranlar da Kırgızlardır. Türkistan’da geçmişin acı hatıralarını yaşayan Türk topluluklarından biri Kırgızlardır. Kırgızlar, tarih itibariyle kökü çok eskilere dayanan bir Türk topluluğudur. Yaşadıkları coğrafyalarının küçüklüğü ve nüfusunun azlığı şaşırtıcı olmamalıdır. Bunlar tarih, kültür ve din itibariyle Türk toplumunun genel özelliklerini günümüze taşımıştır. Kırgızlar tarihte, çeşitli problemlerle karşılaşmış, başka bazı Türk topluluklarının idaresi altında yaşamıştır. Onlar çok kısa sayılabilecek bir dönemde müstakil devlet kurabilmiştir. (Erdem, 2000:XI).

Diğer Türk kavimlerinde olduğu gibi Kırgızlar hakkında da gerekli bilgilere ancak Çin kaynaklarından ulaşabiliyoruz. Moğolların bölgeye hakimiyeti zamanına kadar, Orta Asya'nın doğusu ile ilgili bütün bilgiler resmî Çin yıllıklarından alınmıştır. Bu yıllıklarda anılan halkların adı, diğer özel adlar, genel adlar ve coğrafi adlar da tabii ki Çin harflerinin okunuş özelliklerine göre verilmiştir. Rus bilim adamları Çin yıllıklarını Rusça'ya tercüme ederken, modern Çince'nin Pekin lehçesindeki ses özelliklerini dikkate almışlardır. Avrupalılar ise çevirilerinde Çince'nin "Mandarin" lehçesini tercih etmişlerdir. Bu çalışmalara ilâveten kimi sinologlar da dilbilim bilgileri ışığında, kelimeler yüklenmiş tarihî bilgileri diğer yazı türlerini de inceleyerek kelimenin nasıl telaffuz edildiğini en doğru biçimde açıklamaya çalışmışlardır. Böylece, Çin yıllıklarında adı geçen halkların etnografik kökenleri ile ilgili sorunlar da çözüme kavuşmuştur. (Barthold, 2002,9-10).

Efsanelerde Kırgızlar ve Kırgız Efsaneleri:

Dünyada her milletin kendine mahsus efsaneleri mevcuttur. Efsaneler, o milletin dünya görüşünü, anlayışını, inançlarını, ahlâkî ve estetik normlarını bildiren folklorun bir bölümü olarak bilinmektedir. Efsane (leganda), aslı Farsça bir kelime olup, Almanca ve Fransızca'da Mythe, İngilizce'de Myth kelimeleriyle ifade edilmektedir. Yunanca, söz ve öykü anlamına gelen Mythos sözcüğünden gelmektedir. Latince'de bir metin anlamında olmasına rağmen, kökü çok eski insanların arkaik düşünce sistemlerine dayanmaktadır. Ağızdan ağıza anlatıla gelen olağanüstü niteliklere sahiptir. Efsaneler, kutsal hayvan, bitki, eşya ve dinî fenomenler hakkında bilgi vermektedir. Bunda hayaller gerçek gibi anlatılmaktadır. Efsanelerdeki hayaller, halkın tabiat olaylarını ve hayatı, sosyo-ütopik veya dinî yönden algılanmasının sonucu ortaya çıkmaktadır. Efsaneler halk inançlarının temel ürünleridir. Evrenin yaratılışı (Kozmogoni), tanrılar (Teogoni), insanlar (Antropogoni) ve bütün bunların sonunun ne olacağı (Eskatoloji) efsanenin belli başlı konularındandır. (Erdem, 2000:165).

Efsaneler, belli bir anlatım tarzı ve sistemine bağlıdır. Bu tarz, efsanelerin ideolojik anlamını açmaya veya o şekilde sunulmasına yardım etmektedir. Asıl etki, gerçek olayların meydana gelme sebepleridir. Onlar neticeyi doğrudan etkilemektedir. Böylece folklorla dayalı bir olay ve şahıs, bir efsanenin anlatımında etkili bir faktör oluşturmaktadır. Efsanelerin bir kısmı, tarihî olayları algılamayı esas almaktadır. Buna Kırgızca'da "**Ulamış**" denmektedir. Bazıları gerçek dışı fantezi ve hayallerle dolu halk inançlarıdır ki buna da "**Legenda**" denmektedir. Bu iki tür, zaman zaman, birbirleriyle etkilenmektedir. Issık-Köl ile ilgili anlatılanlar buna bir örnek teşkil etmektedir. S.N. Abzelev; "Törelər zamanla değişmektedir. Çoğunlukla efsanelere dönüőür. Bu kültürel tarihteki gerçek olaylar, zamanla

buna karşı inancı kaybetmekte ve yerine mucizevî anlatımlar almaktadır” denmektedir. (Erdem, 2000:166).

Şüphesiz ki, destanlar gibi efsaneler de bir milletin tarihteki uzun ömrü ile ilgilidir. Bugün dünyada yüzlerce millet ismi yer almasına rağmen, ancak birkaç millet tarihle birlikte anılmaktadır. Bunlardan birisi de Türk milleti ve Türk milletine bağlı Kırgız boyudur. Yukarıda da belirtildiği gibi Kırgızlar Asya’nın en eski kavimlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu kadar uzun bir tarihî geçmişe sahip bir millet, hiç şüphesiz ki zengin bir destan kültürüne ve bağlı olarak efsane zenginliğine sahip olacaktır. Bugün dünyanın, yaşayan, en uzun, en hacimli “**Manas**” destanına sahip olan Kırgızları umumî Türk mitolojisi içinde diğer Türk kavimleri ile ortak ya da bizzat kendileriyle anılan efsanelerle tanımak mümkündür.

Kırgız efsanelerinde realizm ağır basmaktadır. Narın, Issık-Köl, Kız Küyöö, Kızgart Söök, Toru-Aygır, Ceti-Ögüz bunun örneklerindendir. Bunlarda anlatılan olaylar gerçeğe daha yakındır. Örneğin, atını kaybeden bir adam, onu arpa tarlasının içinde bulur. Kızgınlığı sebebiyle onu, olduğu yerde keser ve başını orda bırakır. Sonradan buraya “Atbaşı” denir. Etini narın yaparak yediği yere de “Narın” denir. Kaybolan yedi öküzün taşlaştıkları yere “Cedi-Ögüz” denmektedir. Zengin bir adamın kırk kızı Ramazan veya kurban bayramlarında komşu köye bayramlaşmaya giderler. Dönerken yolda kar tipisine tutulurlar. Sadece paltosu olan bir yetim kız kurtulur. Bundan sonra orası “Kızgart” diye adlandırılır. (Baycığitov, 1985:91).

Kırgızların efsaneler yönünden çok zengin olduğunu belirtmiştik. Bu efsaneleri konularına göre şu şekilde tasnif edebiliriz:

1-Kozmolojik efsaneler; **ay, yıldız, güneşin oluşumu v.s.** (ay ve güneşle ilgili efsaneler ve Kırgız kültüründe ay ve güneş motifleri çalışmamızın esasını oluşturmaktadır.)

2-Yer, su, dağ, göl ve akarsuların oluşumunu belirten coğrafi toponomik efsaneler.

3-Hayvanlar ve bitkiler hakkındaki efsaneler.

4-Tanrı, peygamber ve evliyalara ait efsaneler. (Baycığitov, 1985:93).

Kırgız efsanelerini eski Kırgız efsaneleri ve yeni Kırgız efsaneleri şeklinde de değerlendirebiliriz. Eski Kırgız efsaneleri daha çok eski coğrafyalarında geçen ve çoğu da diğer Türk kavimleri ile ortaklaşa sahip oldukları efsanelerdir. Yeni Kırgız efsaneleri ise, şu anda bulundukları coğrafya üzerinde, yakın tarihe ait olan ve bizzat kendi adlarıyla anılan efsanelerdir. Yeni Kırgız

efsaneleri eski Kırgız efsanelerine göre daha realisttir. Eski Kırgız efsanelerinde mitolojik özellikler ön plandadır. Kırgız kavminin ortaya çıkışı ile ilgili **“Kırk Kız”** efsanesi bunlardan birisidir: Bu efsaneye göre; **“Sağın Han”** adlı bir Kazak hükümdârının bir sabah erken kırk câriyesi ile beraber gezmeğe çıkarlar. Henüz güneş doğmamıştı. Bir ırmağın kenarına gelirler. Irmağın üzerine samânın nur sütunu indiği için, suları gümüş gibi parlaktı. Kızlar suların güzelliğine meftun olarak parmaklarını ırmağa daldırırlar. Bu temas neticesinde hepsi gebe kalır. Hükümdâr, bunların hepsini bir dağa sürgün eder. Orada bunların nesli çoğalarak **“Kırgız”** kavmini vücûda getirirler. (Gökalp,1976:110).

Türklerde Gök Tanrı, Gök Kubbe ve Gök Cisimleri ile ilgili inanışlar:

Türklerde, gök sonsuzluk anlamına gelmektedir. İslâmiyet’ten önce Türklerde **“Gök Tanrı”** inancı vardı. Tanrının tekliği ve göklerde oluşu, Türkler arasındaki Gök Tanrı inancının esasını oluşturmaktaydı. Türklerin, İslâmiyet’i kolay kabul etmeleri ve kısa sürede İslâm dininin esaslarını hayat felsefesi olarak benimsemelerinin temelinde eski dinî inançları etkili olmuştur. İslâm’a göre Allâh’ın her yer yerde olduğunu bildiğimiz halde onu yine de yukarılarda, göklerde arama gibi bir inanca da sahip oluşumuzun temelinde, göğü ve gök yüzünü sonsuzluk olarak algılamamızdan kaynaklanmaktadır. Tanrıya yalvarırken ya da Tanrıdan bir şey isterken ellerimizi gök yüzüne açmamızın, yüzümüzü gök yüzüne çevirmemizin temelinde de eski inançlarımızın ve göğü sonsuz, kutsal düşünmemizin etkili olduğunu düşünmekteyiz. Kırgızların da içinde olduğu Altay Türkleri’nin dinî sistemleri hakkında bilgi veren Ziya Gökalp, **“Semâdaki İlâhlar”** konusunda şunları yazmaktadır: **“Semâdaki on yedi tabakanın en yükseğinde, yâni on yedinci tabakada bütün ilâhların babası olan “Tanrı Kara Han” sâkindir. Oradan cihânın mukadderatını tâyin eder.**

“Kara Han”dan <tecellî=emanation> sûreti ile üç büyük ilâh vücûda gelir:

1- **“Bay Ülgen”** ki göğün on altıncı katında **“Altun Dağ”** da ikamet eder ve **“Altun Taht”** üzerinde oturur.

2- **“Kızagan Tanrı”** ki, göğün dokuzuncu katında oturur.

3- **“Herşeyi Bilen” “Mergen Tanrı”** ki göğün yedinci katında oturur. Yedinci katta göğü ve yeri aydınlatan **“Gün Ana”** adlı güneş mâbûdesi (kendisine ibadet edilen, tanrı) oturur. Altıncı katta **“Ay Tanrısı”** oturur. Buna **“Ay Ata”** derler. Beşinci katta **“en büyük yaradanlar yaradanı”** olan **“Kuday Yuyuç”** oturur. **“Yayuç”** (Yaradan) mânâsındadır. Üçüncü katta **“Bay Ülgen”**in iki oğlu oturur ki birincisinin Türkçe adı **“Yayık”** dir. Budistler, buna **“May Ene”** derler. İkincisinin Türkçe adı mâlûm değildir. Budistlerce adı **“May Tere”** dir. Yine bu katta **“Süt Gölü”** vardır ki, süt gibi beyaz olan bu göl bütün hayatların menşeidir. Onun yakınında **“Yedi Kuday”** yâni **“Yedi İlâh”**ın yurdu olan **“Sürö Dağı”**

vardır. **“Yedi Kuday”** tâbileri olan **“Yayuçı”** larla berâber bu dağda yaşarlar. İnsanların cenneti olan **“Ak (yani Beyaz) Ülke”** de buradadır. (Gökalp,1976:71).

Görüldüğü gibi eski Türkler, ilâhi güçleri gökte aramakta ve onların göğün katlarında olduğuna inanmaktadır. Buna göre de yeri ve göğü aydınlatan **“Güneş Tanrısı”** yedinci katta, altıncı katta ise **“Ay Tanrısı”** ya da **“Ay Ata”** oturmaktadır.

Eski Türkler gök kubbesini bir çadır gibi düşünmektedirler. Bahaeddin Ögel, Türklerin iki alemlerinin olduğunu, bunlardan birinin kedi aileleri ile birlikte geçirdikleri dünyaları olan çadırları, ikincisi de büyük Tanrı âlemi. Bu ise, gök kubbenin altında ve üstünde düzenlenmişti. **“Türk devleti ise, yerle Gök kubbesi arasında, Dünyanın yönlerine göre yerleştirilmiş ve kurulmuş, üçüncü bir varlık idi.”** Şamanist Türklerle, geri Türk toplumlarında **“Gök kubbesi”**, sert bir kabuk gibi tasavvur edilmişti. Büyük devletler kurmuş ve imparatorluk hayatı yaşamış Türklerde ise bu inanış, yalnızca sembolik olarak kabul edilmiş ve **“Cihân devleti”** mefhumu da, bu ideal ile tamamlanmıştı. Uygurca yazılmış olan Oğuz destanında Oğuz-Han şöyle diyordu: **“Kün tuğ bolgıl, kök kurıkan!”** Yani: **“Güneş, tuğumuz, bayrağımız olsun; gök de çadırımız!”** Türkler bunları söylerken, kendi dünya imparatorluğu ideallerini de ifade ediyorlardı. Sembolik olarak güneşi Türk devletinin bayrağı ve gök kubbesini de, bir Türk çadırı olarak düşünüyorlardı.(Ögel,1971:141-142).

Yukarıda belirtilen **“güneş tuğumuz, bayrağımız olsun; gök de çadırımız olsun”** ifadesi bugünkü Kırgız bayrağındaki güneşle, yine Kırgız çadırındaki gök ve güneş benzerliğine tekrar dönmek üzere konumuza yine çadırla devam etmek istiyoruz.

Türklerin hayatında en önemli rol oynayan şey **“Çadır”** idi. Bütün hayatları burada geçer ve aile bağları da bu yurt ile sembolleşirdi. Onlar çadıra girdikleri zaman, dünyaları da gökleri de hep kendi çadırları olurdu. Babil metinlerinde bile, gök bir çoban çadırına benzetilirken, Ortaasyalı nasıl olurdu da, bu muhteşem göğü, çadırına ve yurduna benzetmezdi. İşte bizim bu konuda, hareket edeceğimiz en önemli çıkış noktamız bu olacaktır.(Ögel, 1971:181).

Göğün bir çadıra nasıl benzetildiğini, ya da bir çadırın göğe nasıl benzetildiğini görmek için, Kırgız Türklerinin **“Boz Üy”** olarak adlandırdıkları keçeden yapılmış çadırlarını tanımak gerekir. Tarihte göçebe bir medeniyete sahip olan Türk kavimlerinin bir çoğu milatla beraber yerleşik medeniyete geçerken Kırgız Türklerinde göçebelik geleneği günümüze kadar gelmiştir. Dolayısıyla göçebe medeniyetin ayrılmaz parçası olan çadır kültürü Kırgızların sosyo-kültürel hayatına damgasını vurmuştur. Gök kubbeye benzeyen **“Boz Üy”** adını verdikleri çadırlarının en tepesinde güneş figürü bulunmaktadır. Aynı figür bugünkü Kırgız bayrağı üzerinde de bulunmaktadır. Sosyal ve kültürel

hayatları üzerinde çok önemli bir yere sahip olan güneş figürlü, gök kubbeye benzeyen çadırları Kırgız Türkleri sadece barınma yeri olarak görmezler. Günümüzde, şehirlerde yerleşik hayat yaşayan Kırgız Türkleri, bir yakını öldüğü zaman evlerinin önüne tepesinde güneş figürü bulunan “Boz Üy” dedikleri büyük bir çadır kurarlar ve ölen yakınlarının cenazesini üç gün boyunca o çadırdaki bekletirler. Belirttiğimiz gibi bu çadırların tepesinde havalandırma amacıyla da kullanılan güneş figürü bulunmaktadır. Görüldüğü gibi bu çadırların sosyal hayatın yanında dinî inançlarda da yeri vardır. Ölen kişinin yakınları bu çadırın etrafında ağıtlar söyleyerek acılarını dile getirirler. Çinliler bu törene “**Kubbeli otağ altındaki tabut**” adını verirler. Kırgız töresine göre, kubbeli otağ altına konan ölü için akrabaları at, koyun ve sığır keserler. Bu töre eski Türk kavimlerinin hepsinde vardır. Buna “Yuğ Töreni” de denmektedir.

Ziya Gökalp, eski bir Türk efsanesinde Yuğ töreni ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “Bilge Han’ın Yuğ’una Çin, Kırgız, Otuz Tatar, Dokuz Tatar, Türkes vesâir milletlerden yuğcular gelmişti. Bunlar dost hakanlardan birini “Balbal=Mâtem bayramının reisi” intibah ederek “Yuğ Merâsimi”nin icrâsını onun idâresine verirlerdi. Cenâzelerin defninde de, bir takım merâsim icrâ ederlerdi: Tabut, cenâzenin içtimâî mevkiine ve servetine göre altın, gümüş, mücevherât, vesâir kıymetli şeylerle câriyeleri berâber gider, efendilerinin hizmetine eskisi gibi hazır bulunurlardı. Cenâze nakledilirken birçok kahraman gençler de beraber bulunurlardı. **Ay** görünür görünmez, cılasınlar muharebe manevrasına başlarlar, **Ay** batıncaya kadar bu manevralara devam ederlerdi. Kunlar’da mezar yükseltmek âdeti yoktu.” (Gökalp, 1976:115).

Bu törende Ay’ın doğuşu ve batışı ile ilgili önemli bir inancın hakim olduğunu görmekteyiz.

Kırgız ve Diğer Türk Kavimlerinde Ay ve Güneş Motifleri:

Bütün Türk kavimlerine ait efsanelerde gök cisimlerinden Ay, Güneş ve Yıldızlarla ilgili çok sayıda motiflere rastlanmaktadır. Yakut Türklerine göre Venüs veya Zühre yıldızı, **“Çok güzel bir kız imiş ve Ülker yıldızını severmiş. Bu iki sevgili, gökte ne zaman karşılaşılırsa, kalplerinden büyük aşk ve sevgi fırtınaları kopar, bu suretle yer yüzü kar fırtınaları içinde kalırmış.”** Yakutlar, kötü havaların nedenini hep bu sebebe dayarlarmış. Bu inanışta bir gerçek payı da yok değildir. Çünkü, Zühre ile Ülker’in yaklaşma zamanı, kuzey bölgelerinde altıncı aya tesadüf ediyordu. Tabii olarak bu altıncı ay, Yakutların takvimine göre hesaplanmış bir çağdır. Bu ayda kuzey bölgelerinde, büyük fırtınalar olurdu.

Kırgızlara göre ise, **“Zühre yıldızı, Ay’ın kızı idi. Ülker de, Ayın oğludur.”** (Ögel,1971:223).

Türk mitolojilerinin hemen hepsinde ay ve güneş arasında cinsiyet belirlemesi yapılmış ve Ay’ı erkek, Güneş’i ise dişi olarak göstermişlerdir. Ziya Gökalp, Yakut Türklerine ait bir efsaneden bu konuyu şu şekilde nakletmektedir: “Yakutlar’a göre <Ulu Toyon>, <Ay Toyon> un kızı <Güneş Hanım>a âşık olmuş, <Ulu Toyon> Altaylılar’da <Ogon>, Oğuzlar’da <Gök Han>dır. <Ay Toyon>, Altaylılar’da <Bay Ülgen>, Gök Türkler’de <Gök Tanrı>, Hakaniyye Türklerin’de <Bayat>dır. <Ulu Toyon>, babası <Seçen>e der ki: <Ay Toyon’un semâsına çık. Bana onun kızı Güneş Hanım’ı iste! Ne kadar çok ağırlık isterse hiç esirgeme, kabul et.>

<Seçen>, hemen semâya çıktı, <Ay Toyon>un otağına gitti. <Oğlum kızınızı sevmiş. Onu oğluma verir misiniz?> <Ay Toyon>, <Peki veririm fakat, iki nişan isterim. Biri dalga, göl incisi; biri serap, çöl incisi.>(Gökalp,1976:111).

Yine Ziya Gökalp, Türk mitolojisine ait olan, **“Ay”** motifinin de içinde bulunduğu **“Öksüz Kız”** efsanesini şu şekilde nakletmektedir: “Bir kış günü, öksüz bir kız su almağa gidiyordu. Vücûdu yarı çıplaktı. Üryan ayakları kardan şişmişti. Karnı açtı. Kulakları soğuktan donmuştu. Gözleri yaşlı idi. Elinde demir bir bakraç vardı. Çeşmeye gidiyordu. Birdenbire bir kasırga koptu. Ay, yukarıdaki köşkünden bu kıza bakıyordu. Dedi ki <Mutlaka üvey anası bu kıza zulmediyor>. Kıza acıdı. Kız o sırada bir çalının içinde yürüyordu. Ay, çalıya emretti. <Kızı al, gel!> dedi. Derhal çalı, bir at oldu, bir yandan gök alçaldı, bir yandan çalı yükseldi. Kız bakracı ile beraber göğe geldi.

Şimdi ayın halden hale geçmesi hep öksüz kızın geçirdiği serencâmlara tâbidir. İlk gece Ay gümüş bir yay gibidir. Kız büyüdükçe Ay da büyür. Fakat kız bazen otağa girer, halı dokumağa başlar. O zaman Ay sevgilisini göremediğinden hasretle yüzü hilâl’e döner. Bazen kızın keyfi coşarak bakracı ile berâber göle koşar. O zaman Ay’ın yüzü bedirlenir.

Bundan başka gökte bir “Beyaz Ayı” vardır ki Öksüz Kız’ı sevdiği için Ay’ı tutup boğmak ister. Fakat ona gücü yetmez. Yirmibeş gün Ay galiptir. Yalnız üç gün Ayı galebe çalar. İşte bu zamandır ki Ay görünmez.” (Gökalp,1976:113).

Bahaeddin Ögel, Türk Mitolojisi isimli kitabında bu efsanenin manzum bir şekline yer vermektedir:

Annesiz bir kız varmış, sırıkla su taşırmış,

Üvey anne yüzünden, kız sabrını taşırmış.

Kadın alayla dermiş, kız biraz geç kalınca:

“Büyük adam olursun, ay gün seni alınca!”

Kız gece suya gitmiş, dua etmiş gönlünce,

Ay hemen yere inmiş, kızı yerde görünce,

Kız saklanmış korkuyla, bir fundanın dibine,

Almış kızı fundayla, Ay götürmüş evine. (Ögel,1971:176)

Her iki efsanede de **“Ay ve Güneş”** motiflerinin Türk mitolojisindeki yerini görmek mümkündür. Kırgızların da içinde bulunduğu Türk tarihinin destan ve masallar dönemine ait bu efsanelerde, yakın tarihe ait Kırgız efsanelerindeki realizm özellikleri bulunmamaktadır. Ancak, Ziya Gökalp’ten dinlediğimiz efsaneler, efsanelerin karakteristik özelliği açısından daha orijinaldir.

Bahaeddin Ögel, Türk mitolojisinde **“Güneş ve Ay”** motifleri ile ilgili çok çeşitli efsanelere değinmektedir. Türk mitolojisinde güneş, önceleri daha büyük bir öneme sahipti. M.S.763’te Uygurlar “Mani” mezhebini kabul edince, yavaş yavaş “Ay” da büyük bir önem kazanmağa başlamıştır. Bununla beraber Büyük Hun Devleti zamanında, hem güneş ve hem de aya, ayrı ayrı saygı gösterildikten sonra, kurbanlar kesildiğini de biliyoruz. **“Türklerde güneş d o ğ u n u n, ay da batının sembolü idiler.”** Tabii olarak zaman zaman, bütün bu düşünce düzenleri değişedirmişlerdi. Meslâ, Teleüt Türklerine ait bir efsanede, **“Ay kuzeyin ve güneş de, güneyin sembolü idiler.”** Bu yönelme, göğün en üst katında duran “Gök kartalı”nın duruşuna göre yapılmıştı. Söylendiğine göre, **“Bu kartalın sol kanadı ayı, sağ kanadı da güneşi örtüyordu.”** Bu duruma göre kartalın başının doğuya bakması gerekiyordu. Bu duruş da, Türk mitolojisine uygun bir yönelme idi. Yine aynı efsaneye göre ay, karanlıklar ve geceler diyarı olan kuzeyin; güneş de aydınlığın hüküm sürdüğü ve gündüzler diyarı olan güneyin sembolü idiler. (Ögel,1971:168).

Güneş ve Ay’la ilgili sayısız efsanelerin bulunduğu umumî Türk mitolojisi tarihin bilinmeyen döneminden itibaren iki grupta değerlendirilmektedir. Burada, Kırgızların da içinde bulunduğu Altay Türklerine ait efsanelere öncelikle yer vermek istiyoruz.

Altay Türklerine göre, **“Büyük Tanrı Ülgen, ay ile güneşe dokunan bir dağda oturuyordu. (Bazı hikâyelere göre ise) Tanrı Ülgen, ay ile güneşin daha da ötelerinde idi. Onun tahtı, çok uzaklardaki yıldızlar üzerinde kurulmuştu. Esasen, ay ve güneşi yaratan da, yine Tanrı Ülgen idi.**

(Altay Türklerine göre,) güneşin kırıntılarından meydana gelmiş ve insanlara daima iyilik getiren, bir Tanrı da vardı. Bu Tanrının adı “Suyla” idi. Bu Tanrı, insanları daima korur ve onların, gök altında rahat ve huzur içinde yaşamalarını sağlardı.” (Ögel,1971:170).

Manzum olarak anlatılan bir başka efsanede ise Ay’ın değişik hayvanlar tarafından yenildiği anlatılmaktadır:

Ay her dolandıkça kurtlar ayılar yermiş,

Ay azıcık kaldıkça, kurt ayılar gidermiş.

Ay gider bir ay yatar, yarasını sararmış,

İyileştikçe çıkar, yine gökte parlarmış.

Ayı, kurtlar yakalar, iyice bir yolarmış,

Ay yine gidip yatar, yarası kan dolarmış.

Bu inanış, Ortaasya ve Sibirya’da çok yayılmıştır. Fakat her kavim, bu ayın yeniş ve parçalanışını, kendi kutsal hayvanlarına yaptırıyordu. (Ögel,1971:177).

Bahaeddin Ögel, Türk mitolojisini; Yakut Türklerine ait ve Altay Türklerine ait olmak üzere iki grupta toplamaktadır. Bilindiği üzere Türklerin Yakut ve Çuvaş kolu tarihin bilinmeyen zamanlarında ayrılmıştır. Altay Türkleri ise bilinen tarih içinde Kıpçak-Kırgız, Kazak, Özbek, Tatar, Türkmen v.s. adlarıyla değişik kollara ayrılmıştır. Kırgızların da içinde bulunduğu Altay Türklerine ait efsaneler bilinen tarihî dönemlere aittir.

Kırgızların dinî düşüncelerinde tabiat kültü de yer almıştır. Bu düşüncelerden en eski ve tabiat kültüyle doğrudan bağlantılı olan “Tenri” düşüncesidir. Kırgız, en zor günlerde her zaman tanrıya seslenmiş ve “**Tenir koldoy kör! Tenir calgay kör** (Tanrı yardım et! Tanrı bağışla!) şeklinde yakarmış ve “**Tengir ursun!** (Tanrı vursun!)” şeklinde de beddua etmiştir. Gençleri takdis ederken veya bir kimseye şükran ifade ederken: “**Tengir calgarsın!** (Tanrı bağışlasın)” demiştir.

“**Manas**” destanında “**Töbösu açık kök ursun! Töşü tüktüü cer ursun!**” (Tepesi açık gök vursun! Göğsü kılı yer vursun!) şeklinde bir beddua bulunmaktadır.

Kırgızlar “**Ay**” ve “**Yıldızları**” gök yüzünün parçaları olarak görmekte, bazı gizli inançlara göre de aya ve yıldızlara tapmaktadırlar.

Ç.Ç. Valihanov'a göre: "Kazaklar ateşe, aya, yıldızlara tapınırlardı" (Valihanov, Sobr. Soç. V.Pyati Tomah, c.I:370). Dolayısıyla Ç.Valihanov'un verdiği malumatlar Kırgızlar için de geçerlidir. Ona göre; "Ay, belki tanrıdır. Kırgızlar, yeni ayı görünce selâmlarlar ve ertesi gün selâmladıkları yerdeki otları toplayıp eve gidince ateşe atarlar. Kırgızlara göre, ayda bir ihtiyar kadın vardır. Onlar aya uzun zaman bakmazlar. Eğer bakarlarsa ayda bulunan bu ihtiyar kadının aya bakanın kirpiklerini sayacağını ve böylece kirpikleri sayılanın öleceğine inanırlar. Genelde ay hakkında saygılı bir ifade kullanırlar.(Valihanov, a.g.e. s.479). Kırgızlar, uyurken başlarını açık bırakmazlardı. Eğer öyle olursa, o zaman aydaki "ihtiyar kadın" baştaki saçları sayabilir. Saçları sayılabilen kişinin de öleceğine inanılırdı. F.Poyarkov'a göre "Her Kırgız ayı görünce bata yapardı (dua ederdi). (Payarkov, 1900:32).

Kırgızlar, ayın, şifalı bir güce sahip olduğuna da inanırlardı. Özellikle, nasırın yok edilmesi için mavi ya da lacivert kumaş parçası alınır ayı görebilecek fakat ıssız bir yere konulurdu. Birkaç gün sonra bu kumaşla nasır silinir ve güneş battığı zaman tarlaya atılırdı. Ne zaman rengi solarsa nasırın yok olacağına inanılırdı. (Poleviye , ? :78).

Sonuç:

Görüldüğü gibi, **Ay** ve **Güneş** motiflerinin Türk mitolojisinin içinde önemli bir yere sahip olduğuna dair yüzlerce efsane vardır. Türklerin, Altay koluna mensup olan Kırgız Türklerinde Ay ve Güneş motifleri, sosyal ve siyasi hayatın da simgesi haline gelmiştir. Yüzyıllardır bozkırın ve dolayısıyla Türk kültürünün ayrılmaz parçası haline gelen gök kubbeli çadır, Kırgız Türklerinde oba, ev mânasına gelen "Boz Üy" adını almıştır. Boz Üy, gök kubbeli ve en tepesinde "tündük" adı verilen güneş figürlü çadır, bozkır hayatının etkin olduğu Kırgızlarda sosyal hayatın ayrılmaz parçasıdır. Hayatının büyük bir kısmını dağlarda, bozkırlarda geçiren Kırgız insanının barınağı, evi, kıl keçeden yapılan gök kubbeli çadırlardır. Eski Türklerde "**Yurt**" adı verilen, günümüz Kırgızlarında ise ev manasına gelen "**Oba**" ya da "**Boz Üy**" adı verilen bu çadırların en karakteristik özelliği, tepesinde havalandırma amaçlı da kullanılan "**Tündük**" adı verilen güneş figürüdür. Buradaki güneş figürü dar anlamda baba evi, geniş anlamda da evreni temsil etmektedir. Bugün, şehirlerde yerleşik medeniyete geçen Kırgızlar, cenazelerini, binalarının önüne kurdukları güneş figürlü, gök kubbeli çadırlarının içinde üç gün boyunca bekletmekte ve yine yanına kurdukları diğer çadırlarda, cenaze merasimi gerçekleştirilmektedir.

Kırgızların sosyal hayatında bu denli yer alan gök kubbeli çadırlardaki güneş figürü, aynı şekilde siyasî sembolü olan bayraklarının üzerinde de yerini almıştır. Bayrağın üzerinde yer alan güneş

figüründen yansıyan kırk ışık da, Kırgızların kırk urusunu (boyunu) temsil etmektedir. Ayrıca güneşin kırmızı rengi cesareti ve Manas'ın bayrağını sembolize etmektedir.

Yine yukarıda belirtildiği gibi, "Ay" motifi de Kırgız efsanelerinde önemli bir yere sahiptir. Günümüzde, Kırgız mezarlarının üzerinde ve bazı evlerin çatılarında hilâl şeklinde ay motifleri bulunmaktadır. Buralarda kullanılan hilâl biçimindeki ay motiflerinin çoğunlukla İslâmiyet'i temsil ettiği bilinmekle beraber, bu motiflerin bir kısmının da eski Türk dinî şamanizmin tesiriyle mezar üstleri ve ev çatılarında bulunduğu inanılmaktadır.

KAYNAKLAR:

- 1-Erdem, Mustafa "Kırgız Türkleri" Asam yayınları, Ankara-2000
- 2-Barthold, W, "Kırgızdar" cilt.II, Bişkek-1993
- 3-Baycigitov, Kalıbek "Kırgız Miftleri, Ulumıştarı Cana Legandaları, Frunze-1985
- 4-Gökalp, Ziya "Türk Medeniyeti Tarihi" Kültür Batanlığı Yayınları, 1976-Ankara
- 5-Ögel, Bahaeddin "Türk Mitolojisi" M.E.B. 1971-İstanbul
- 6-Valihanov, Ç.Ç. "Sabr Soç v Pyati Tomah"
- 7-Payarkov, F. "Kara Kırgız Legandıkiye Skazki İverovaniye, 1900-Leningrad